

تاریخ فرہنگ آذربایجان

اثر نامدار دانشمند فقید

مرحوم حسین امید شیرازی (۱۲۸۱ تا ۱۳۵۱ ش. تبریز)

باز چاپ (با ویراست جدید) به کوشش

دکتر جلال جلال سلگویی دکتر یوسف بیگ باباپور

سرشناسه	امید، حسین، ۱۳۸۱
عنوان و نام پدیدآور	تاریخ فرهنگ آذربایجان/ اثر حسین امید تبریزی؛ به کوشش جلال جلالشکوهری، یوسف بیگ باباپور؛ به سفارش بنیاد شکوهری.
وضعیت ویراست	[ویراست ۴].
مشخصات نشر	تهران: منشور سمیر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۵۸۸ ص: مصور، جدول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۶۷-۳۸۰۰-۱
وضعیت فهرست نویسی	فبا
موضوع	آذربایجان - تاریخ
موضوع	Azerbaijan (Iran) -- History
موضوع	آذربایجان - سرگذشتنامه
موضوع	Azerbaijan (Iran) -- Biography
شناسه افزوده	جلال شکوهری، جلال، ۱۳۲۹، گردآورنده
شناسه افزوده	بیگ باباپور، یوسف، ۱۳۵۷، گردآورنده
شناسه افزوده	beigbabapour, Yousef
رده بندی کنگره	۱۳۹۷ ۸۵۵/۱۳۰۰ DSR
رده بندی دیوبی	۳/۹۵۵
آراء - شناسایی ملی	۵۵۸۴۷۱۵

تاریخ فرهنگ آذربایجان

اثر: حسین امید تبریزی (۱۳۸۱ش - ۱۳۵۱ش. تبریز)

به کوشش: دکتر جلال جلالشکوهری و دکتر یوسف بیگ باباپور

ناشر: منشور سمیر به سفارش بنیاد شکوهری

نوبت چاپ: اول - ۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

بها: ۱۲۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۶۷-۳۸۰-۱

حق چاپ: ۱۳۹۸، انتشارات منشور سمیر و بنیاد شکوهری

همه حقوق برای مؤلفین و ناشرین محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی و اقتباس در گیومه در مستندنویسی و مانند آن‌ها) بدون مجوز کتبی از مؤلفین و ناشرین ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۲۵.....	پیشگفتار.....
۲۷.....	بسمه تعالی.....
۲۹.....	تاریخ فرهنگ آذربایجان چگونه تدوین شد؟.....
۳۹.....	پارهای از منابع و مأخذ کتاب تاریخ فرهنگ آذربایجان.....
۴۳.....	سه نامه از طرف ارتش از دانشمندان و علاقمندان به فرهنگ.....
۴۳.....	«نامه اول».....
۴۴.....	کتاببرزه.....
۴۴.....	از مراسم مکتب.....
۴۵.....	اساتید ریاضی و نجوم.....
۴۵.....	مدرسه اتحاد نوبر.....
۴۵.....	رشدیه و پرورش.....
۴۶.....	هیئت مدرسه حیات.....
۴۶.....	مدرسه فیوضات.....
۴۶.....	کتب آن دوره.....
۴۷.....	مدرسه بانوان.....
۴۷.....	«نامه دوم و سوم».....
۴۷.....	جملاتی از مقدمه هر دو نامه.....
۴۸.....	تاریخ انقلاب تبریز.....
۴۹.....	آخوند و میرزا.....
۴۹.....	دو مکتب از مکاتب تبریز.....
۴۹.....	حمام پشت مدرسه صادقیه.....
۵۰.....	مدرسه حسن پادشاه.....
۵۰.....	مدرسه مظفری و خطابه امیر نظام.....

۱	تشکیل وزارت علوم
۱	انتقال مدرسه متوسطه
۱	مرحوم تربیت
۲	مسجد استاد شاگرد
۳	تاریخ و جغرافیای آذربایجان به طور اختصار
۳	نظری به جغرافیای آذربایجان
۴	تنظیمات سیاسی آذربایجان
۵	نظری به تاریخ آذربایجان در صد سال اخیر
۶	پیشکاران آذربایجان بعد از صاحب‌دیوان
۸	وضع آذربایجان بل از مشروطیت
۹	پس از مشروطیت
	فصل اول: وضع تعلیم و تربیت قبل از ایجاد فرهنگ نوین در آذربایجان مکتبخانه‌ها
۵	مدارس طلاب دینی
۶	تاریخچه مکاتب
۷	طرز تأسیس مکتبخانه‌ها
۷	برنامه دروس و مدت تحصیل
۸	طرز تدریس
۱۰	دعای اطفال و تعطیل آنان در موقع زایمان یک زن
۱۱	کتاب‌برزه (کتاب عوضیه)
۱۱	تشریفات عید نوروز و بخش قطعه
۱۱	مشاعره
۱۲	مکتبخانه‌های زنان
۱۲	تنبیه و تشویق

۷۳.....	مکاتب در تبریز.....
۷۵.....	مراحل تحصیل در قدیم.....
۷۷.....	آثار تحصیلات قدیم.....
۷۸.....	مکاتب در شهرستان‌های آذربایجان.....
۸۰.....	وضع مکتب‌خانه‌ها پس از مشروطیت.....
۸۲.....	مدارس طلاب یمنی در آذربایجان.....
۸۲.....	اول: مدرسه طائییه.....
۸۴.....	دوم: مدرسه صادقیه.....
۸۶.....	سوم: مدرسه حسن پادشاه.....
۸۶.....	چهارم: مدرسه خواجه علی اف غفر.....
۸۷.....	پنجم: مدرسه حاج صفر علی.....
۸۸.....	رضائییه.....
۸۸.....	خوی.....
۸۹.....	آشوبها و فتنه‌هایی که به طلاب نسبت داده شده، انقلاب حقیقی نبوده است.....
۸۹.....	نگارش‌های سیاحان خارجی راجع به تعلیم و تربیت در ایران در سال‌های قبل از مشروطیت.....
۹۰.....	تعلیم و تربیت در ایران (نقل از کتاب سیاحتنامه مادام وولفسن).....
۹۵.....	فصل دوم: مدارس جدید آذربایجان (تبریز) قبل از شروع مشروطیت.....
۹۵.....	نخستین مدرسه.....
۱۰۹.....	دومین مدرسه در تبریز.....
۱۱۳.....	شرح حال شادروان رشدیه.....
۱۱۶.....	خواندن اشعار در مدرسه رشدیه.....
۱۱۷.....	سومین مدرسه در تبریز.....

۷۳.....	مکاتب در تبریز.....
۷۵.....	مراحل تحصیل در قدیم.....
۷۷.....	آثار تحصیلات قدیم.....
۷۸.....	مکاتب در شهرستان‌های آذربایجان.....
۸۰.....	وضع مکتبخانه‌ها پس از مشروطیت.....
۸۲.....	مدارس طلاب دینی در آذربایجان.....
۸۲.....	اول: مدرسه طایفه.....
۸۴.....	دوم: مدرسه صدقیه.....
۸۶.....	سوم: مدرسه حسن پاشاه.....
۸۶.....	چهارم: مدرسه خواجه علی ادغر.....
۸۷.....	پنجم: مدرسه حاج صفر علی.....
۸۸.....	رضائیه.....
۸۸.....	خوی.....
۸۹.....	آشوبها و فتنه‌هایی که به طلاب نسبت داده شده، از طلاب حقیقی نبوده است.....
۸۹.....	نگارش‌های سیاحان خارجی راجع به تعلیم و تربیت در ایران در سال‌های قبل از مشروطیت.....
۹۰.....	تعلیم و تربیت در ایران (نقل از کتاب سیاحتنامه مادام وولفسن).....
۹۵.....	فصل دوم: مدارس جدید آذربایجان (تبریز) قبل از شروع مشروطیت.....
۹۵.....	نخستین مدرسه.....
۱۰۹.....	دومین مدرسه در تبریز.....
۱۱۳.....	شرح حال شادروان رشديه.....
۱۱۶.....	خواندن اشعار در مدرسه رشديه.....
۱۱۷.....	سومین مدرسه در تبریز.....

۱۸	چهارمین مدرسه در تبریز
۲۲	پنجمین مدرسه در تبریز
۲۵	مقاله روزنامه «اطلاع» به طور اختصار
۲۷	وضع مدرسه لقمانیه در دوره دوم افتتاح
۲۹	شرح حال مرحوم لقمان الممالک
۳۰	غارت مدارس در سال ۱۳۲۱
۳۳	مدرسه شد و قدس
۳۶	شرح حال مسیحا علی
۳۷	مدرسه بصرت
۳۸	دبستان ثریا
۳۹	مدرسه جلالت
۳۹	مدرسه معرفت
۴۰	مدرسه اقبال
۴۰	مکاتب و مدارس دیگر قبل از مشروطیت
۴۳	مدارس دیگر تبریز قبل از مشروطیت
۴۶	مدرسه سعادت
۴۷	شرح حال آقای ابراهیم شمس مدیر مدرسه سعادت
۴۹	نظر کلی بفرهنگ و مدارس آذربایجان قبل از مشروطیت
۵۲	نخستین مجمع مدیران یا انجمن معارف
۵۴	کتب تحصیلی در این دوره
۵۵	فصل سوم: مدارس خارجی و آرامنه در آذربایجان
۵۵	مدارس خارجی
۵۵	مدرسه مموریال

۱۵۶	مدرسه فرانسویان یا کاتولیک‌ها
۱۵۷	مدرسه روسی
۱۵۷	مدارس خارجی در رضائیه
۱۵۸	مدرسه آمریکائیان در قریه «سیر» ارومیه
۱۵۸	مدرسه طب آمریکائیان در ارومیه
۱۵۹	مدارس خارجی شهر مراغه
۱۶۰	مدارس اراده آذربایجان
۱۶۲	مدرسه تاماریان
۱۶۴	مدارس آرامنه در ولایت آذربایجان
۱۶۵	فصل چهارم: مدارس تبریز در سال‌های اول مشروطیت
۱۶۵	وضع مدارس تبریز در هنگام اعطای مشروطیت
۱۶۶	وضع مدارس از سال ۱۲۲۴ تا ۱۲۲۰ هجری قمری
۱۶۸	مدارس و حکومت مشروطه
۱۷۱	نخستین مدرسه پس از مشروطیت
۱۷۳	مدارس جدیدی که در سال ۱۳۲۵ قمری در تبریز تأسیس یافته
۱۷۳	۱- مدرسه ابتدائی چرنداب
۱۷۵	۲- مدرسه اسلامیة شتریان
۱۷۶	۳- مدرسه فردوس
۱۷۶	۴- مدرسه ارشاد
۱۷۷	۵- مدرسه مجد یا فتوحات
۱۷۷	۶- مدرسه مواسات
۱۷۸	۷- مدرسه ایرانی
۱۷۸	رقابت محلات شهر تبریز در ایجاد مدارس و هیئت‌های محلات

- ۸۰ مدارس سی که در سال ۱۲۲۶ هجری قمری تأسیس گردیده.....
- ۸۰ مدرسه اتحاد نویر.....
- شرح حال حاجی میرزا احمد مدرّس و حاجی میرزا عبدالعلی زینی و میرزا ابراهیم
- ۸۳ ادیب.....
- ۸۵ مدارس دیگری که در سال ۱۳۲۶ تأسیس گردیده است.....
- ۸۵ مدرسه معرفت.....
- ۸۶ مدرسه حقیقت و ترقی.....
- ۸۶ مدرسه اتفاق.....
- ۸۶ مدرسه حیات.....
- ۸۸ یک ضایعه فرهنگی.....
- ۸۹ مدارس سی که در سال ۱۳۲۶ تا ۱۳۶۰ قمری در تبریز تأسیس شده.....
- ۸۹ مدرسه فیوضات.....
- ۹۱ مدرسه نجات.....
- ۹۲ مدرسه افتخار.....
- ۹۳ مدرسه حکمت.....
- ۹۴ مدرسه شمس.....
- ۹۵ مدرسه تمدن.....
- ۹۶ مدرسه رشدیه.....
- ۹۸ مدارس مشروطیت.....
- ۹۸ مدارس سی که از آنها ذکر نشده است.....
- ۹۹ برنامه تحصیلات و ادراه مدارس در این تاریخ.....
- ۱۰۲ اهمیت مدارس در این تاریخ.....
- ۱۰۳ حمله روس‌ها و حکومت شجاع الدوله و انحطاط معارف.....
- ۱۰۵ وضع مدارس و کتب تحصیلی در این دوره.....

جدول مدارس جدید تبریز از سال ۱۳۲۴ - ۱۳۳۰	۲۰۷
مدارسی که در این سنوات افتتاح گردید	۲۰۷
۳- چند مدرسه کوچک دیگر	۲۰۹
۳- مدارس خارجی و آرامنه تبریز	۲۰۹

فصل پنجم: نخستین مدارسی که در سایر شهرستان‌های آذربایجان در سال‌های اول

مشروطیت تعیین شده است	۲۱۱
اولین مدارس شهر زنجان	۲۱۱
مدارس احمدیه و مظفر	۲۱۱
مدرسه کمالیه	۲۱۲
مدارس شهرستان خوی	۲۱۲
مدرسه نوبر ترقی	۲۱۲
مدارس اردبیل	۲۱۳
مدرسه نصریه	۲۱۳
اولین مدارس شهر مراغه	۲۱۶
مدرسه سعدیه	۲۱۶
مکتوب از مراغه	۲۱۶
مدرسه شکوهی	۲۱۷
نخستین مدرسه بخش شبستر	۲۱۷
مدرسه افتخار	۲۱۷
مدارس رشديه و معرفت	۲۱۸
نخستین مدرسه مرند	۲۱۹
مدرسه ملی	۲۱۹
مدرسه مساوات	۲۱۹

.....	اولین مدرسه شاپور	۱۹
.....	مدرسه سعیدیه	۲۰
.....	نخستین مدرسه خلخال	۲۰
.....	دبستان ناصری	۲۰
.....	نخستین مدارس بخش دهخوارقان	۲۱
.....	دبستان نجات	۲۱
.....	اولین مدرسه بخش اسکو	۲۱
.....	مدرسه رضوی	۲۱
.....	اولین مدرسه آمل	۲۲
.....	نخستین مدرسه بانه	۲۲
.....	نتیجه	۲۲

.....	فصل ششم: وزارت علوم - وزارت معارف یا فرهنگ - تشکیل اداره معارف	۲۵
.....	آذربایجان - اسامی رؤسای فرهنگ	۲۵
.....	تشکیل وزارت علوم	۲۵
.....	نظامنامه وزیر جلیله علوم و معارف و انجمن معارف طهران	۲۷
.....	وزارت علوم پس از استقرار مشروطیت	۲۹
.....	جدول اسامی رؤسای معارف آذربایجان از سال ۱۲۹۳ شمسی تاکنون	۳۲

.....	فصل هفتم: تشکیل اداره معارف آذربایجان	۳۵
.....	مقدمه	۳۵
.....	احساسات کارکنان و محصلین مدارس در این تاریخ	۳۷
.....	ریاست دکتر اعلم الملک - نخستین رئیس معارف آذربایجان	۴۰
.....	نخستین امتحان رسمی در تبریز	۴۱

۲۴۳	سیس نخستین مدرسه متوسطه در تبریز
۲۴۵	ستغای آقای دکتر اعلم الملک و تظاهرات محصلین
۲۴۶	یشت معارف در این دوره
۲۴۷	جمعیت نشر معارف
۲۴۷	زاداری در اداره معارف
۲۴۸	مدارس ملی که در این تاریخ افتتاح شده است
۲۴۸	مدرسه گلزار
۲۴۹	مدرسه تدین
۲۴۹	مدرسه دار التریه
۲۴۹	مدارس دولتی
۲۵۰	شرح حال دکتر عباس لقمان ادهم (اعلم الملک)
۲۵۲	کفالت آقایان صحت السلطنه و فیوضات
۲۵۳	مومین رئیس معارف آذربایجان
۲۵۳	ریاست آقای سراج میر
۲۵۴	مومین رئیس معارف آذربایجان
۲۵۴	ریاست مرحوم تربیت
۲۵۵	تأسیس مدارس ابتدائی دولتی
۲۵۵	مدرسه دانش (۱۵ بهمن)
۲۵۵	مدرسه شرف
۲۵۶	مدرسه حافظ
۲۵۶	مدرسه رضوان
۲۵۶	مدرسه تجارت
۲۵۷	مدارس دولتی نسوان
۲۵۷	کتابخانه تربیت

۷	مدارس ملی که در این تاریخ افتتاح شد
۸	مدرسه العالم
۸	مدرسه سعدی
۹	مدرسه کمال
۹	مدرسه دیانت
۹	مدرسه فلاح
۹	مدرسه پرورش
۰	مدرسه بنات اسلام
۰	مدرسه بهر ازان
۰	مدرسه عزت
۱	مدارس خارجی و ارام در این تاریخ
۱	ساختمان صحنه نمایش
۲	ساختمان صحنه نمایش
۲	نخستین اقدام برای تربیت معلم
۳	جمعیت اصلاح و ترقی معارف آذربایجان
۳	عده مدارس و وضع فرهنگ آذربایجان و مقایسه آن سایر نقاط در این تاریخ
۴	چهارمین رئیس معارف آذربایجان
۴	ریاست آقای فیوضات
۸	انتظام در اداره معارف
۸	شرح حال آقای فیوضات
۰	دوره دوم ریاست معارف آقای تربیت
۱	شرح حال مرحوم محمد عالی تربیت
۳	کفالت آقای غلامحسین معارف
۳	کفالت آقای صفوت

۲۷۵	 بار مدارس تبریز
۲۸۳	 فصل هشتم: تشکیلات جدید معارف آذربایجان (دوره ریاست دکتر محسنی)
۲۸۳	 مقدمه
۲۸۳	 جمعین رئیس معارف آذربایجان
۲۸۴	 ده مدارس در بدو ورود دکتر محسنی
۲۸۴	 مدارس شهرستان‌های آذربایجان در این تاریخ
۲۸۸	 نخستین اقدامات دکتر محسنی
۲۹۰	 سپس مدرسه دارالمعلمین و دارالعلمیات در تبریز
۲۹۱	 حقوق معلمین
۲۹۲	 اختصاص عبارت اندرونی ولیعهد بمعارف
۲۹۲	 برای برنامه فرهنگ در مدارس آرامنه و خارج
۲۹۳	 مدارس دختران در این تاریخ
۲۹۳	 بحث معارف
۲۹۴	 گزارش شش ماهه
۲۹۴	 آزمایشگاه
۲۹۵	 بایش‌های اخلاقی
۲۹۵	 مخالفت‌ها و توطئه‌ها بر علیه دکتر محسنی
۲۹۷	 رحوم تدین وزیر فرهنگ در آذربایجان
۲۹۷	 متحان طلاب دینی
۲۹۸	 متحانات نهائی
۲۹۹	 مده امتحان دهندگان و فارغ التحصیلان در خرداد سال ۱۳۰۶ در تبریز
۲۹۹	 مدارس خارجی
۳۰۱	 ساختمان مدارس

۰۳	احصائیه مدارس در خرداد سال ۱۳۰۸
۰۷	امتحان اطبای غیرمجاز
۰۸	تربیت معلم
۰۹	انجام مسابقات در تبریز
۰۹	مدرسه صنعتی
۱۰	لباس متحدالشکل در مدارس
۱۴	نمایشگاه تطعات خط از دانش آموزان
۱۴	آمار مدارس آذربایجان در آخرین سال ریاست دکتر محسنی
۱۷	خاتمه ریاست دکتر محسنی و تقسیم آذربایجان به دو استان
۱۸	شرح حال مختصر دکتر محسنی
۲۲	فصل نهم: تاریخ فرهنگ آذربایجان از سال ۱۳۱۲ تا شهریور ۱۳۲۰ شمسی
۲۳	ششمین رئیس معارف آذربایجان
۲۳	ریاست آقای سعیدی
۲۴	ساختمان بنای دانشسرای دختران
۲۵	شورای فرهنگ آذربایجان
۲۷	قانون شوراهای معارف ایالتی مصوب ۱۴ شهریور ماه ۱۳۰۶
۲۹	بنای عمارت کتابخانه دولتی
۲۹	جشن هزاره فردوسی
۳۰	برنامه وزارتی در مدارس ارامنه آذربایجان
۳۰	خاتمه ریاست آقای سعیدی
۳۲	هفتمین رئیس معارف آذربایجان
۳۲	ریاست آقای فهیمی
۳۲	پیش آهنگی

۳۳۳	 نهضت بانوان
۳۳۴	 کانون بانوان
۳۳۵	 لباس و نشان کارمندان فرهنگ
۳۳۵	 وزیر فرهنگ در آذربایجان
۳۳۶	 نمایش‌های فرهنگی
۳۳۶	 مجالس سخنرانی و شوراها و تعلیماتی
۳۳۷	 نصب اولین سنگ بنای دانشسرای پسران
۳۳۸	 تعلیمات اکابر
۳۳۹	 ساختمان‌ها برای مدارس
۳۳۹	 تأسیس افتتاح مدارس و کلاس‌های - ید
۳۴۰	 مستر گپسن در آذربایجان و امور پیش‌آهنگی
۳۴۱	 آذربایجان غربی
۳۴۲	 جشن‌های فرهنگی
۳۴۳	 مدارس جدید در تبریز
۳۴۴	 خاتمه مأموریت آقای رضا فهمی
۳۴۵	 کفالت آقای صفوت
۳۴۵	 ریاست آقای ذوقی
۳۴۵	 هشتمین رئیس فرهنگ آذربایجان
۳۴۶	 ساختمان دانشسرای پسران تبریز
۳۴۶	 اردوی پیش‌آهنگی
۳۴۷	 آقای حکمت وزیر فرهنگ در آذربایجان
۳۴۷	 مجالس سخنرانی و پرورش افکار
۳۴۸	 نمایش در مدارس
۳۴۹	 نمایشگاه کارهای دستی محصلین مدارس

۵۰	کلاس‌های سالمندان
۵۰	آمار مدارس آذربایجان شرقی و غربی در سال ۱۳۱۷
۵۲	انحلال مدارس خارجی و انتقال محل‌های نامبرده بفرهنگ
۵۳	کودکستان‌ها در این دوره
۵۴	مرحوم مرآت وزیر فرهنگ
۵۴	کارهای تعلیماتی آقای ذوقی
۵۵	کارهای اجتماعی آقای ذوقی
۵۵	پایان ماموریت آقای ذوقی
۵۶	نهمین رئیس فرهنگ
۵۶	ریاست آقای پرتوی
۵۸	نظر کلی بفرهنگ آذربایجان در دوره رضاشاه فقید
۶۱	فصل دهم: تاریخ فرهنگ آذربایجان در شهریور ماه ۱۳۲۰ تاکنون
۶۱	واقعه سوم شهریور ماه ۱۳۲۰
۶۲	فرهنگ آذربایجان پس از شهریور ماه ۱۳۲۰
۶۵	شرح حال آقای سلیمی
۶۶	دهمین رئیس فرهنگ آذربایجان
۶۶	ریاست آقای ملک زاده
۶۸	یازدهمین رئیس فرهنگ آذربایجان
۶۸	ریاست آقا اسماعیل امیرخیزی
۶۹	شرح حال آقای امیرخیزی
۷۱	دوازدهمین رئیس فرهنگ آذربایجان
۷۱	ریاست آقای یزدانفر
۷۲	وضع عمومی فرهنگ آذربایجان در این سال‌ها

۳۷۵	 فرهنگ در دوره متجاسرین
۳۷۸	 یازدهمین رئیس فرهنگ آذربایجان
۳۷۸	 ریاست آقای صادقی نژاد
۳۷۹	 موبک ملوکانه در آذربایجان
۳۸۰	 ساختمان دبیرستان منصور
۳۸۱	 افتتاح دبیرستان‌ها: جلد ۱ در تبریز
۳۸۳	 انجمن روابط خانه و مدرسه
۳۸۳	 شرکت تعاونی فرهنگ
۳۸۳	 وزراء فرهنگ در آذربایجان
۳۸۴	 خاتمه مأموریت آقای صادقی نژاد
۳۸۴	 شرح حال آقای صادقی نژاد
۳۸۷	 فصل یازدهم: فرهنگ فعلی آذربایجان - ریاست آقای دقان
۳۸۷	 چهاردهمین رئیس فرهنگ آذربایجان
۳۸۷	 نخستین اقدام
۳۸۷	 فعالیت اجتماعی فرهنگی
۳۸۸	 نشریه‌های فرهنگی
۳۸۹	 تاریخ فرهنگ آذربایجان
۳۸۹	 شورای تعلیماتی و مدیران مدارس
۳۹۰	 تأسیس آموزشگاههای جدید
۳۹۰	 مدارس حرفه‌ای
۳۹۱	 کودکانها
۳۹۱	 دبستان‌های جدید
۳۹۲	 دبیرستان‌های جدید

۴۲۴	درسۀ دخترانه اسکو
۴۲۴	بستان‌های فعلی اسکو
۴۲۴	بستان‌های توابع اسکو
۴۲۷	فصل چهاردهم: تاریخ فرهنگ بخش دهخوارقان
۴۲۷	تاریخ و جغرافیای دهخوارقان
۴۲۷	فرهنگ دهخوارقان
۴۳۰	خدمتگزاران مهم آذرشهر
۴۳۱	فصل پانزدهم: تاریخچه فرهنگ شهرستان خلخال
۴۳۱	وضع جغرافیایی
۴۳۲	فرهنگ خلخال
۴۳۵	نمایندگان فرهنگ خلخال
۴۳۶	دبیرستان در خلخال
۴۳۶	تعلیمات دوشیزگان
۴۳۶	کسانیکه بفرهنگ خلخال خدمت کرده‌اند
۴۳۸	دبستان‌های هرآباد و توابع خلخال در سال ۱۳۳۰ شمسی بترتیب تاریخ
۴۳۹	فصل شانزدهم: تاریخچه فرهنگ شهرستان میانه
۴۳۹	وضع جغرافیائی
۴۴۰	فرهنگ میانه
۴۴۳	فصل هفدهم: تاریخ فرهنگ ارسباران
۴۴۳	وضع جغرافیائی ارسباران

۵	 تاریخ فرهنگ اهر
۸	 نمایندگان فرهنگ در اهر
۹	 قرائتخانه در اهر
۹	 چاپخانه و روزنامه
۹	 مدارس فعلی ارسباران
۱	 فصل نهم: تاریخ فرهنگ سراب
۱	 نظری به - جغرافیای سراب
۱	 تاریخ فرهنگ سراب
۳	 فرهنگ فعلی سراب
۵	 فصل نوزدهم: تاریخ فرهنگ شهرستان اردبیل
۵	 وضع جغرافیایی
۷	 تاریخ فرهنگ اردبیل
۶	 نهضت فرهنگی در اردبیل
۱	 تعلیمات دختران
۱	 مدارس توابع اردبیل
۲	 نظری بعد از دانش آموزان مدارس اردبیل در سال‌های پیش
۲	 رؤسای فرهنگ در اردبیل
۴	 ساختمان دبیرستان صفوی
۷	 ساختمان‌های دیگر فرهنگی در اردبیل
۷	 خدمتگزاران فرهنگ اردبیل
۸	 آموزشگاه‌های فعلی اردبیل
۱	 آموزشگاه‌های اردبیل در آخر سال تحصیلی ۱۳۳۰-۱۳۳۱

۴۷۱	چاپخانه و روزنامه‌های اردبیل
۴۷۲	قرائتخانه
۴۷۲	کلاس‌های اکابر
۴۷۳	فصل بیستم: فرهنگ مرند
۴۷۳	وضع جغرافیائی
۴۷۴	فرهنگ مرند
۴۷۴	مدرسه مساوات
۴۷۶	مدرسه ملی
۴۷۷	زنوز
۴۷۷	دبستان‌های جلفا- علمدار- گرگر
۴۷۷	سایر نقاط
۴۷۷	مدارس فعلی مرند و توابع
۴۷۸	مدارس فعلی مرند و توابع
۴۷۸	صورت مدارس شهرستان مرند
۴۸۰	تعلیمات دختران
۴۸۰	نمایندگان فرهنگ در مرند
۴۸۱	فصل بیست و یکم: تاریخ فرهنگ (ارونق و انزاب)
۴۸۱	تاریخچه فرهنگ ارونق
۴۸۵	مدارس خامنه
۴۸۶	تعلیمات دختران
۴۸۷	ترقی فرهنگ در ارونق
۴۸۷	کسانیکه بفرهنگ شبستر خدمت کرده‌اند

۹	آمار آموزشگاه‌های حوزه فرهنگ شبستر و توابع در سال ۱۳۳۲
۳	فصل بیست و دوم: فرهنگ شهرستان مراغه
۳	نظری به جغرافیای مراغه
۴	فرهنگ مراغه
۵	مدرسه شکوهی - تدین
۶	شرح - آل مرحوم حاج میرزا حسن شکوهی
۷	مدرسه فتوح
۷	مدارس توابع مراغه
۸	مدرسه فخریه
۸	مدارس دولتی مراغه
۲	آموزشگاه‌های اطراف مراغه
۴	مدارس بناب
۵	مدارس بخش تکاب
۶	مدارس بخش ملک کندی
۷	دبستان بخش عجبشیر
۸	رؤسای فرهنگ شهرستان مراغه
۹	خدمتگزاران مهم فرهنگ مراغه
۹	تعلیمات نسوان و اکابر در مراغه
۱۰	چاپخانه و روزنامه در مراغه
۱۰	شاهین دژ
۱۳	فصل بیست و سوم: تاریخ فرهنگ میاندوآب
۱۳	نظری به جغرافیای میاندوآب

۵۱۴	 ریخچه فرهنگ میاندوآب
۵۱۶	 استان دخترانه
۵۱۶	 میرستان در میاندوآب
۵۱۶	 قی فرهنگ در میاندوآب
۵۱۷	 مدارس و نام محلها و سال تأسیس
۵۱۸	 مآختمان‌های مدارس میاندوآب
۵۱۹	 مایندگان فرهنگ در میاندوآب
۵۲۱	 فصل بیست و چهارم: تاریخ فرهنگ شهرستان خوی
۵۲۱	 وضع جغرافیائی
۵۲۲	 مدارس دینی خوی
۵۲۳	 فرهنگ جدید خوی
۵۲۵	 تأسیس اداره فرهنگ در خوی
۵۲۷	 مایندگان معارف خوی پس از آقای موبد
۵۳۰	 تعلیمات نسوان
۵۳۱	 افتتاح مدارس جدید خوی
۵۳۲	 فرهنگ پروران و خدمتگزاران فرهنگ خوی
۵۳۳	 تعلیمات اکابر در خوی
۵۳۴	 آموزشگاه‌های شهرستان خوی (در سال ۱۳۳۰ خورشیدی)
۵۳۷	 فصل بیست و پنجم: تاریخ فرهنگ شاهپور
۵۳۷	 تاریخ و جغرافیای سلماس (شاهپور)
۵۳۹	 مکاتب شاهپور
۵۴۰	 نهضت فرهنگی

مدرسه سعیدیه.....
مدارس دختران.....
تعلیمات اکابر.....
مدارس فعلی شاهپور.....
شرح حال مختصر از رادمدانی که بفرهنگ شاهپور خدمات برجسته کرده‌اند.....
مدارس شاهپور.....
مدت، دانش آموزان شاهپور و اطراف.....

فصل بیست و هشتم: تاریخ فرهنگ شهرستان ماکو.....
نظری به جغرافیای ماکو.....
تاریخ فرهنگ ماکو.....

فصل بیست و هفتم: تاریخچه فرهنگ آستارا.....
نظری به جغرافیای آستارا.....
تاریخ فرهنگ آستارا.....
نخستین مدرسه آستارا.....
مدرسه خیریه.....
مدرسه دختران.....
دبستان حافظ.....

مدارسی که در سال ۱۳۰۴ تأسیس شده.....
افتتاح مدارس دیگر در آستارا.....
مدارس فعلی آستارا.....
مدارس آستارا و توابع را با محل و تاریخ تأسیس آن‌ها.....

۵۵۹	فصل بیست و هشتم: تاریخ فرهنگ مشکین شهر
۵۵۹	نظری به جغرافیای مشکین شهر
۵۵۹	فرهنگ مشکین شهر
۵۶۰	مدارس دیگر
۵۶۳	فصل بیست و نهم: تاریخ فرهنگ شهرستان رضائیه
۵۶۳	وضع جغرافیائی
۵۶۵	تاریخ فرهنگ رضائیه
۵۶۵	نخستین مدرسه
۵۶۶	مدارس اولیه ارومیه
۵۶۸	تأسیس اداره معارف
۵۶۸	مدرسه احمدیه
۵۶۹	شرح حال مرحوم تبلیغی
۵۷۰	مدرسه مظفریه
۵۷۱	دیرستان پهلوی و تعلیمات متوسطه
۵۷۳	نخستین رئیس معارف رضائیه
۵۷۴	رؤسای فرهنگ استان چهار تا سال ۱۳۲۰
۵۷۵	تعلیمات دختران
۵۷۷	پیشرفت فرهنگ در رضائیه
۵۷۸	دانشسرا
۵۷۹	سایر رؤسای فرهنگ رضائیه از سال ۱۳۲۰ باینطرف
۵۸۰	سایر آثار فرهنگی رضائیه
۵۸۰	مدارس فعلی شهرستان رضائیه
۵۸۱	آمار دانش آموزان دیرستانها و دانشسراهای شهر رضائیه

آمار دبستان‌های شهر رضائیه.....

آمار دانش آموزان دبستان‌های دهات رضائیه.....

www.ketab.ir

بسمه تعالی

در مهرماه ۱۳۲۹ نگاشته خدمت فرهنگ آذربایجان را از آن جهت پذیرفتم که بتوانم به آذربایجان عزیز خدمتی انجام دهم. از آن موقع تاکنون در مدت سه سال و نیم تا حدی که اوضاع محیط اجازه می داد، نسبت به انجام این نیت مقدس کوشش شده است، اکنون نیز در نتیجه جدیت چند تن از همکاران محترم یکی دیگر از آرزوهای دیرین فرهنگ دوستان عملی در تاریخ فرهنگ آذربایجان برای انتشار آماده می شود.

بر ارباب بصیرت پوشیده نیست تألیف و طبع چنین کتابی که در نوع خود اولین مرتبه در ایران منتشر می شود، چه اندازه دشوار است و اگر نبوده همت چند تن از فرهنگیان فداکار، شاید بدین زودی انتشار چنین کتابی میسر نمی شد.

انتشار این کتاب مولود زحمات و مساعدت های همکاران دانشمند آقایان حسین امید، اسماعیل دیباج، رسول عطایی، حسین فیوضات، رحمت الله کلانتری، تقی میرفخرایی، علی اصغر موثقی، یحیی شیرمنش و رؤسای محترم فرهنگ شهرستان های آذربایجان می باشد که اسامی آنان در ضمن فصول کتاب ذکر شده است.

مؤلف اصلی کتاب، دانشمند محترم آقای حسین امید، دبیر دبیرستان‌های تبریز و مدیر کتابخانه دولتی تربیت می‌باشند که با همت خستگی‌ناپذیر خود تمام زحمت طبع و نشر این کتاب را از حیث مراجعه به منابع مختلف جهت تهیه مطالب کتاب رسیدگی به اطلاعات واصله از شهرستان‌ها و ادارات فرهنگ و تصحیح و تنقیح آن‌ها، تنظیم و تهیه مطالب فصول کتاب، مباشرت در چاپ و سایر امور کلی و جزئی آن را به عهده خود گرفته‌اند و حقاً این کتاب در نتیجه زحمات ایشان منتشر می‌شود.

اداره فرهنگ آذربایجان بسیار خوشوقت است که در دوره سلطنت محمدرضا شاه پهلوی به انجام این خدمت مهم کامیاب گردید و امیدوار است مطالب آن مقبول محضر فرهنگ رستان گردد.

تبریز، اسفند ماه ۱۳۳۲

رئیس فرهنگ استان سوم: آذربایجان

دهقان